

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Jan Kowalik - badacz i bibliograf prasy polonijnej

Author: Agnieszka Bajor

Citation style: Bajor Agnieszka. (2009). Jan Kowalik - badacz i bibliograf prasy polonijnej. W: M. Kalczyńska, D. Sieradzka, Z. Małecki (red.), "Kultura książki i prasy polonijnej : dziedzictwo narodowe i światowe" (S. 145-157). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Bajor

Katowice

Jan Kowalik — badacz i bibliograf prasy polonijnej

Prasa emigracyjna stanowi istotny element życia społecznego, kulturalnego, naukowego i politycznego Polaków mieszkających poza granicami kraju. Jest najaktualniejszym dla nich źródłem informacji (dziś takie funkcje pełnią też oczywiście media elektroniczne), jak również świadectwem działalności tej grupy.

Wszędzie, gdzie pojawiali się Polacy, czy to w wyniku działań wojennych, czy z przyczyn politycznych, społecznych czy osobistych, zakładano wydawnictwa prasowe, pomagające przetrwać w pierwszym okresie aklimatyzacji w nowym otoczeniu. Były to zarówno nieprofesjonalnie powielane, hektografowane, czasami i drukowane, niewielkich rozmiarów ulotki, gazetki, biuletyny, jak i komercyjne wydawnictwa informacyjne, naukowe czy kulturalne, mające niejednokrotnie stabilne podstawy finansowe. Powstawały czasopisma informacyjne, religijne, dziecięce i młodzieżowe, harcerskie, kobiece, naukowe, fachowe, pedagogiczne, literackie, artystyczne i humorystyczne.

Celem tej prasy było — z jednej strony — podtrzymywanie ducha polskości, promocja języka narodowego, informowanie o wydarzeniach w kraju i pielęgnowanie polskiej kultury. Z drugiej strony — czasopisma polonijne przybliżały uchodźcom rzeczywistość kraju, który stawał się ich nową ojczyzną.

Badania prasoznawcze — prowadzone zarówno w Polsce, jak i poza nią — pomagały i pomagają więc w odtworzeniu dziejów polskiej emigracji. W związku z tym powstają opracowania przyczynkarskie, spisy bibliograficzne tytułów prasowych, bibliografie zawartości czasopism i omówienia

dziejów prasy w poszczególnych krajach. Tworzą je tak wybitni przedstawiciele tego rodzaju studiów, jak: Maria Danilewicz, Benedykt Heydenkorn, Barbara Jabłońska, Stanisława Lewandowska, Henryk Nagiel, Edmund G. Olszyk, Stanisław Osada, Genowefa Sadowska, Jan Wępsięć, Stanisław Zieliński i in. Kanadyjską prasę zbibliografowali Wiktor Turek i Zenon Buczewski; periodyki amerykańskie — Wacław Flisiński; prasę niemiecką — Stefan Koper; argentyńską i urugwajską — Władysław Chojnacki; brazylijską — ks. Jan Pitoń i ks. Wojciech Sojka; a australijską — Miriam Gilson i Jerzy Zubrzycki¹. Brakowało jednak — do czasu podjęcia badań przez Jana Kowalika — całościowego opracowania historii tej prasy.

Jan Kowalik (ur. 28 sierpnia 1910 roku w Skoczowie na Śląsku Cieszyńskim, zm. 12 lutego 2001 roku w San Jose w Kalifornii) był dziennikarzem i bibliografem. W Niemczech założył i redagował międzyobozowy tygodnik „Polak w Waldeck” (maj—wrzesień 1946). Wydawnictwo to postawiło sobie za cel „być dokumentem chwili. Raczej notować przejawy życia obozowego w ich konkretnych osiągnięciach, niż zapełniać stronicę polemikami i powtarzać wiadomości polityczne”². Współpracował ponadto z polonijnymi periodykami, takimi jak „Szlak” (Weinheim, 1947—1948), „Ostatnie Wiadomości” (Mannheim, 1948—1968; pisywał także do „Dodatku Tygodniowego »Ostatnich Wiadomości«”), „Słowo Katolickie” (Monachium, 1947—1949) i „Kronika” (Frankfurt, 1947—1949). Po wyjeździe w 1950 roku do Stanów Zjednoczonych współredagował z kolei „Sarmację” (Cleveland, 1950—1951), „Polaka w Kalifornii” (San Francisco, 1951—1952), „Migrant Echo” (San Francisco, 1972—1981), „Gazetę Parafii Polskiej Misji w San Francisco” (San Francisco, 1977) oraz „Boży Siew. Miesięcznik Parafii Polskiej Świętego Wojciecha nad Zatoką San Francisco” (San Francisco, 1979—1981)³.

Zainteresowanie J. Kowalika problematyką dziennikarską, a później prasoznawczą wynikało, jak sam zaznaczył w 1963 roku, z tego, że „polska prasa wychodźcza [...] jest zjawiskiem historycznym bez precedensu. Odnosi się to zarówno do liczby wydawnictw — przekraczającej 2000 tytu-

---

¹ J. Kowalik: *Bibliografia polskiej diaspory w ostatnim ćwierćwieczu. Stan i zadania*. W: *Oświata, książka i prasa na obczyźnie*. Red. C. Czaplinski. Londyn 1989, s. 97—99.

² S. Koper: *Prasa polska w Niemczech*. W: *Dziennikarze polscy na emigracji: wspomnienia z lat 1937—1989*. Red. i oprac. B. Wierzbiański, W. Piątkowska-Stepaniak. Opole 2001, s. 87—88.

³ Por. B.D.: *Kowalik Jan*. W: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury: słownik biobibliograficzny*. Oprac. zespół pod red. J. Czachowskiej i A. Szałagan. T. 4: K. Warszawa 1996, s. 322—323; *Kowalik Jan*. W: *Słownik pisarzy polskich na obczyźnie*. „Pamiętnik Literacki” [Londyn] 1985, T. 9, s. 137—138.

łów — jak i do globalnego zasięgu tych wydawnictw, a przede wszystkim, do doniosłości roli, jaką ta prasa odegrała. Roczniki tej prasy stanowią ponadto pierwszorzędne źródło historyczne, niezbędne do odtworzenia polskich dziejów z okresu drugiej Wojny Światowej”⁴.

Przez prasę wychodzącą J. Kowalik rozumiał „nie tylko wydawnictwa typograficzne o znacznych nakładach, ale również wydawnictwa powielaczowe, ukazujące się w kilkudziesięciu egzemplarzach, a nawet gazetki ściennie, przepisywane ręcznie lub na maszynie, gdyż czytały je tysiące ludzi w obozach Szkocji i Rosji. Zadania prasy spełniały, i do dziś dnia spełniają, również biuletyny i komunikaty organizacji, agencji prasowych, gmin wyznaniowych, instytucji naukowych, kół pułkowych itp., które zwracają się wprawdzie do ograniczonego czy wybranego audytorium, niemniej docierają często tam, gdzie nie dochodzi żadna inna polska gazeta, jak nas tego uczą przykłady wydawnictw »Światpolu« czy Stowarzyszenia Polskich Kombatantów”⁵.

Rolę polskich czasopism na obczyźnie rozpatrywał z trzech punktów widzenia, a mianowicie — z punktu widzenia interesów Polski, pod kątem interesów polskiej emigracji oraz pod kątem stosunków międzynarodowych. Według pierwszego z wymienionych kryteriów interesujące wydały mu się zadania prasy, które polegały na „prowadzeniu”, wspólnie z żołnierzami, walki o niepodległość Polski oraz na informowaniu świata o bieżących wydarzeniach w okupowanej Europie. Na łamach periodyków prowadzono również akcje charytatywne dla kraju, czasopisma pomagały uchodźcom w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów z ojczyzną, popularyzowały pochodzących z Polski artystów, ludzi nauki i pisarzy. Z kolei w środowisku emigracyjnym prasa ta pełniła funkcję informatora o życiu skupisk polonijnych, o rozwoju sytuacji frontowej, ze szczególnym uwzględnieniem udziału w niej polskich żołnierzy. Dostarczała ponadto wiadomości o faktach i zdarzeniach politycznych w świecie. J. Kowalik nazywał więc emigracyjną prasę nie tylko źródłem informacji, ale też, ze względu na jej cele: elementarzem, śpiewnikiem, katechizmem, kalendarzem, poradnikiem prawno-gospodarczym oraz dziennikiem „rozporządzeń licznych władz”⁶. Zarówno w trakcie II wojny światowej, jak i po jej zakończeniu periodyki polonijne pełniły oczywiście funkcje wychowawcze. Prasa pomagała również w poszukiwaniu ludzi zaginionych podczas działań wojennych, była „mecenaszem” narodowej kultury, którą zresztą sama miała możliwość

⁴ J. Kowalik: *Wprowadzenie*. W: *Idem: Materiały do historii prasy polskiej na obczyźnie: 1939—1962*. T. 1: *Bibliografie*. Paryż 1963, s. 7.

⁵ *Idem: Czasopiśmiennictwo*. W: *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*. T. 2. Red. T. Terlecki. Londyn 1965, s. 373.

⁶ J. Kowalik: *Zadania prasoznawcze emigracji*. „Kultura” 1960, nr 11, s. 103.

kształtować. Wreszcie w stosunkach międzynarodowych polskie czasopisma wychodzące dostarczały wiarygodnych wiadomości o sytuacji z ogarniętej wojną Europy, a jednocześnie mogły propagować sprawę polską na światowym forum⁷.

Prasie, która miała tak istotne i niepowtarzalne zadania (żadne inne masowe medium w trakcie II wojny światowej i tuż po niej nie mogło równać się zasięgiem oddziaływania z czasopismami), poświęcano — zdaniem J. Kowalika — zbyt mało miejsca w prowadzonych badaniach — zarówno na emigracji, jak i w kraju, gdzie pamięć o części tej prasy starano się wymazać. Kowalik ubolewał więc z powodu niewielkiego zainteresowania sprawą katalogowania polskich pism. Zdawał sobie jednak sprawę z tego, że „płynność szlaków uchodźczych, konspiracyjny charakter wielu publikacji, prymitywizm i tymczasowość warunków, wśród których rozwijać się wypadło kulturze polskiej na obczyźnie, tłumaczą opłakany stan badań prasoznawczych Emigracji, naświetlając zarazem trudności, z jakimi walczyć musi zbieracz jej roczników i badacz jej dziejów”⁸.

Prace inwentaryzacyjno-katalogowe powstawały najczęściej dzięki prywatnym osobom. Brak było jednak instytucjonalnych przedsięwzięć, którym powinniśmy zawdzięczać sporządzenie roboczego katalogu tytułów czasopism, nie podejmowano prac mających na celu zbieranie bieżących i dawniejszych wydawnictw wychodzących (tworzenie archiwów prasowych), nie opracowano i nie wydano wielu bibliografii zawierających materiały do dziejów prasy, ogłaszano także zbyt mało przyczynków prasoznawczych⁹. Stan badań nad polską prasą emigracyjną wymagał — i wciąż niestety wymaga — dalszych, pogłębionych analiz, począwszy od stworzenia katalogu tej prasy, przez zbibliografowanie zawartości wartościowszych czasopism, a skończywszy na przygotowaniu monografii prasoznawczych, bibliograficzno-prasoznawczych czy bibliofilskich poszczególnych tytułów periodyków.

Znając więc stan opracowań czasopiśmiennictwa polonijnego, a jednocześnie doceniając znaczenie bibliografii, jako źródła informacji pełniącego funkcje dokumentacyjne, zwrócił się najpierw Kowalik ku pracom katalogowym. W tym celu już w Niemczech zaczął gromadzić, wywiezione później do Stanów Zjednoczonych, archiwum, które stało się podstawą utworzenia w 1955 roku, prowadzonego wspólnie z żoną Emmy, Polish Emigrée Press Archive (późniejsza nazwa tego zbioru brzmiała American-Polish Documentation Studio¹⁰) najpierw w Mountain View w Kalifornii, a potem

⁷ Por. Idem: *Czasopiśmiennictwo. W: Literatura polska...*, s. 373—385.

⁸ Idem: *Wprowadzenie. W: Idem: Materiały do historii...*, s. 7.

⁹ Idem: *Zadania prasoznawcze emigracji...*, s. 103—111.

¹⁰ S. Dziki: *Jan Kowalik (wł. nazwisko Jan Sławiczek) ur. 28.08.1910, zm. 12.02.2001. „Zeszyty Prasoznawcze” 2001, nr 3—4, s. 200.*

w Sunnyvale. W archiwum zbierano informacje o polskiej prasie wychodzącej wydawanej poza krajem od września 1939 roku. Przechowywano tu, sporządzane najczęściej z autopsji (gdy badacz nie mógł dotrzeć do periodyku, rozsyłał po świecie kwestionariusze), opisy periodyków zawierające: tytuły (także zmiany nazw), dane na temat miejsc wydania, wydawców, chronologii publikacji, częstotliwości ukazywania się, języka druku. Zaznaczano ponadto daty zawieszenia lub łączenia periodyków. J. Kowalik starał się także podawać informacje o bibliotekach przechowujących czasopiśmiennictwo. Dzięki wyteżonej pracy udało mu się zebrać najbogatszy zbiór prasy polonijnej¹¹.

Swoje zbiory archiwalne — w postaci kolekcji emigracyjnych czasopism — przekazał w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku Bibliotece Towarzystwa Chrystusowego w Poznaniu. Dzięki temu Biblioteka wzbogaciła się trzema metrami sześciennymi czasopism polonijnych, które trafiły do Polski przez Niemcy (tam zdeponowano na trzy lata skrzynie z periodykami w domu prowincjalnym Towarzystwa Chrystusowego w Essen w Zagłębiu Ruhry). Zbiory dotarły do Polski dopiero po 1989 roku. Liczą one około tysiąca tytułów polskich czasopism emigracyjnych (głównie pierwsze numery czasopism lub przynajmniej początkowe), które wydawano po 1939 roku. Zdaniem ks. Jarosława Staszewskiego, dyrektora obdarowanej Biblioteki, szczególnie cenne materiały to te pochodzące z lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku niemal ze wszystkich krajów osiedlania się Polaków, biuletyny wojenne z Bliskiego i Środkowego Wschodu oraz czasopiśmiennictwo z obozów i polskich ośrodków wysiedleńczych w Niemczech, wydawane pod okupacją państw alianckich¹².

Archiwum służyło J. Kowalikowi materiałami, które wykorzystywał podczas przygotowania i publikowania kolejnych prac historycznych i bibliograficznych z zakresu czasopiśmiennictwa. Problematyka prasoznawcza zaczęła dominować w Jego twórczości od 1957 roku¹³. Tej dziedzinie naukowej działalności poświęcił blisko sto publikacji, drukowanych przede wszystkim w czasopiśmiennictwie, takich jak np. „Dodatek Tygodniowy »Ostatnich Wiadomości«” (Mannheim, 1948—1968) i „Kultura” (Paryż, 1950—1978)¹⁴.

¹¹ J. Szczepański: *Jednoosobowy instytut badawczy*. „Kultura i Społeczeństwo” 1968, T. 12, nr 4, s. 213—214.

¹² „*Vita mutator non tollitur*”: *pośmiertne wystawy twórców nauki i kultury; prezentacje postaci i ich dorobku: Jan Kowalik (1910—2001)*. Oprac. i red. J.K. Wasilewski [online]. [Dostęp 21.04.2007]: <http://pater.kul.lublin.pl/wystawy/vita_mutator/2001/kowalik/jan_kowalik.htm> Por. także *Biblioteka Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej im. ks. Jana Jabłońskiego* [online]. [Dostęp 30.04.2007]: <<http://www.tchr.org/nbibl/biblioteka1.html>>

¹³ S. Dziński: *Jan Kowalik...*, s. 201.

¹⁴ O zainteresowaniu i olbrzymim znanstwie problematyki polskiej prasy wydawanej poza granicami kraju niech świadczą przygotowane przez J. Kowalika recenzje,

Wśród tekstów J. Kowalika z tego zakresu można wydzielić kilka grup. Do pierwszej — na potrzeby opracowania — zaliczono bibliografie polskich gazet i czasopism wydawanych poza krajem od 1939 roku, a do drugiej — omówienia dziejów prasy w poszczególnych krajach powojennego osadnictwa.

Najwcześniej ukazał się spis bibliograficzny „*Kultura*” 1947—1957. *Bibliografia zawartości treści. Działalność wydawnicza (1946—maj 1959)* (Paryż 1959, wznowienie 2005), na który składają się dwa niezależne wykazy dokumentów. W pierwszej części bibliografii J. Kowalik zamieścił 3067 opisów bibliograficznych artykułów wydrukowanych na łamach paryskiej „*Kultury*” od czerwca 1947 do grudnia 1957 roku. Teksty sklasyfikowano według systemu dziesiętnego (prace treści ogólnej; filozofia; religia; nauki polityczno-społeczne i ekonomiczne; filologia; matematyka i przyroda; nauki stosowane; sztuki piękne, zabawy, sport i estetyka; literatura; geografia, biografia, historia) — z zastosowaniem odsyłaczy rzeczowo-osobowych. Opisy są opatrzone adnotacjami wyjaśniającymi tytuły prac, a ponadto informacją o treści publikacji lub okolicznościach ich powstania i ogłoszenia. Co bardzo ważne — J. Kowalik w skróconej postaci opisywał recenzje artykułów. Z kolei po krótkim szkicu przypominającym dzieje oficyny wydawniczej Instytutu Literackiego zestawił tytuły książek wydrukowanych z inicjatywy Instytutu w latach 1946—1959 we Włoszech i Francji. W drugiej części bibliografii wydzielił trzy grupy tematyczne: przedruki i odbitki z „*Kultury*” za lata 1947—1957; serwis prasowy; wydawnictwa książkowe.

Jan Kowalik jest także autorem niewielkiego (liczącego 15 opisów bibliograficznych), adnotowanego spisu bibliografii prasoznawczych. W 1961 roku wydał *Polską prasę emigracyjną 1939—1959*¹⁵, w której zebrał opisy bibliografii, katalogów prasy, spisów periodyków oraz przewodników po wystawach czasopism — zarówno wydawnictw zwartych, jak i artykułów czasopiśmienniczych.

---

np.: J. Trypućko: *Bibliografi över svenska polonica 1918—1939. Bibliografia szwedzkich poloników za lata 1918—1939* (Uppsala 1955) („*Kultura*” 1956, nr 3, s. 132—135); J. Wępsięć: *Polish American Serial Publications 1842—1966* (Chicago 1968) („*Kultura*” 1969, nr 4, s. 142—147); *Alphabetical list of Polish or relating to Poland. Supplement to „Books in Polish” 1961* (London 1962), J. Garliński: *Polska prasa podziemna (1939—1945) w zbiorach londyńskich* (Londyn 1962), *Directory of Polish newspapers and periodicals in the free world*. Ed. B.O. Jeżewski (London 1962), V. Turek: *The Polish language press in Canada. Its history and a bibliographical list* (Toronto 1962) („*Kultura*” 1963, nr 1—2, s. 227—233); S. Pazyra: *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej* (Warszawa 1970) („*Kultura*” 1971, nr 1—2, s. 206—209).

¹⁵ J. Kowalik: *Polska prasa emigracyjna 1939—1959*. „*Kultura*” 1961, nr 4, s. 143—145.

Zupełnie inne funkcje pełnią, liczące 481 pozycji bibliograficznych, *Materiały do historii prasy polskiej na obczyźnie: 1939—1962*. T. 1: *Bibliografie* (Paryż 1963). Bibliografia ta zawiera wyselekcjonowany, adnotowany¹⁶ materiał, obejmujący opracowania prasy polskiej wydawanej poza granicami kraju od września 1939 roku (Kowalik uwzględnił też prace ogłoszone po wojnie w Polsce). Bibliografia ta składa się z dwóch części — w pierwszej spisano bibliografie rejestrujące prasę emigracyjną, a więc ogólne bibliografie prasy, bibliografie regionalne (w układzie topograficznym — od Afryki, przez np. Bliski i Środkowy Wschód, Francję, Japonię, Norwegię, Polskę, Rumunię, Węgry, Wielką Brytanię, aż do Związku Sowieckich Republik Radzieckich), w drugiej części — bibliografie prasy specjalnej (tzn. żołnierskiej, kombatanckiej, paramilitarnej; dla dzieci i młodzieży oraz harcerskiej; religijnej; wydawnictw podziemnych, publikowanych w obozach jenieckich i obozach pracy itd.). Autor odnotowywał bibliografie drukowane w prasie polonijnej, wydawnictwa zwarte i maszynopisy. Spisane zostały zarówno bibliografie, jak i opracowania dotyczące historii prasy, tytuły prasowe, monografie bibliograficzne, przeglądy i omówienia bibliograficzne i katalogi druków — w językach angielskim, francuskim, niemieckim, polskim i włoskim.

Najważniejszym dziełem bibliograficznym J. Kowalika jest jednak pięciotomowa *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku* (Lublin 1976—1988, T. 1—5)¹⁷. Przygotowywana w ciągu ponad dwudziestu lat¹⁸ bibliografia nie jest kompletna¹⁹, ale ta olbrzymia praca zawiera opisy 3902 polskich czasopism wychodzących w sześćdziesięciu krajach (w tym 3249 w języku polskim). W tomie 5. J. Kowalik dopełnił bibliografię z poprzednich tomów 355 poprawionymi i nowymi opisami. W ostatnim tomie zamieścił też 361 opisów periodyków, które ukazywały się w latach 1973—1984.

¹⁶ W adnotacjach, zazwyczaj jedno- lub kilkuzdaniowych, scharakteryzowano wartość danej pozycji bibliograficznej, np.: „Pierwsza, kompletna bibliografia...”, „Jest to pionierska praca...”, „Omawia szczegółowo...”. Zapisy te wskazują na krytyczny stosunek J. Kowalika do spisanych przez niego publikacji i dowodzą dużej znajomości przedmiotu bibliografii.

¹⁷ Wcześniej, w liczbie sześciu kopii kserograficznych, udostępniano w Bibliotece Polskiej w Londynie i w Polskim Instytucie Naukowym w Nowym Jorku *World index of Polish periodicals published outside Poland since September 1939. A tentative bibliography*. Vol. 1—4, cz. 1—2. Sunnyvale, Cal. 1974; Vol. 5, cz. 1—2. San Jose, Cal. 1984.

¹⁸ Por. np. [W. Sojka]: *Completes Bibliography of Polish Press*. „Gwiazda Polarna” 1974, 11 maja, s. 5.

¹⁹ Uzupełnienia do bibliografii J. Kowalika przygotował np. W. Chojnacki: *Uwagi szczegółowe do pracy Jana Kowalika pt. „Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku”*. „Studia Polonijne” 1982, T. 5, s. 279—303.

Należy docenić trud bibliografa, który borykał się nie tylko z problemami skompletowania materiałów bibliograficznych, ale wielu dylematów przysporzyło Mu przyjęcie sztywnych ram kryterium poloników²⁰.

W *Bibliografii czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku* J. Kowalik spisał różne rodzaje periodyków publikowanych przez przedstawicieli Polonii na całym świecie. Były to m.in.: czasopisma naukowe, literackie i kulturalne, czasopisma wydawane przez archiwę, instytucje naukowe, periodyki organów politycznych, gazety frontowe, organizacje wojskowych, organy rządu na emigracji, gazetki świetlicowe, uczniowskie, czasopisma harcerskie, dla dzieci i młodzieży, prasa informacyjna, religijna i parafialna, biuletyny informacyjne itp.

Interesująca jest budowa tej imponującej rozmiarami i rozmachem bibliografii. Przed zębem głównym Kowalik opracował wykaz sześćdziesięciu krajów, w których publikowane były polskie czasopisma emigracyjne między wrześniem 1939 a 1984 rokiem. Autor spisał bibliograficzne źródła cytowane w poszczególnych woluminach, wymienił także nazwiska osób, które przekazały mu materiały lub informacje wykorzystane następnie w bibliografii (z Argentyny, Australii, Belgii, Brazylii, Chile, Francji, Hiszpanii, Holandii, Kanady, Libanu, Nowej Zelandii, Polski — Helena Hleb-Koszańska, Południowej Afryki, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii,

²⁰ Polonikami były dla niego druki wydane poza Polską, ale w języku polskim; czasopisma wydane w innych językach, ale tematycznie związane z Polską, oraz periodyki publikowane przez Polaków lub osoby pochodzenia polskiego. Kowalik zebrał więc w spisie druki ogłoszone poza politycznymi granicami Polski — czyli te, które w czasie wojny, a też i po niej, ukazały się na ziemiach wschodnich, a dla okresu okupacji periodyki wydawane na ziemiach włączonych do Rzeszy; ponadto czasopisma ziomkostw niemieckich i żydowskich w Ameryce Południowej. O problemach związanych z przyjętym kryterium poloników pisali recenzenci bibliografii: W. Chojnacki: *Jan Kowalik, Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku. T. 1—4. Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1976, ss. 317, 245, 275, 233, portr., ilustr. „Przegląd Polonijny” 1980, z. 1, s. 128—132; Idem: Jan Kowalik, Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku. Tom piąty. [Część] I. 1973—1984. [Część] II. Suplement do tomów 1—4, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1988, s. 272, ilustr. „Przegląd Polonijny” 1989, z. 2, s. 134—136; M. Danilewicz-Zielińska: „Opus magnum” Jana Kowalika. „Kultura” 1978, nr 3, s. 131—133; S. Dziński: *Bibliografie prasy. „Zeszyty Prasoznawcze” 1979, nr 1, s. 107—108; A. Garlicka: Jan Kowalik: Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku, Lublin 1976, t. I: A—J, ss. 317; t. II: K—O, ss. 245; t. III: P—S, ss. 275; t. IV: T—Ż, ss. 233. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 1, s. 95—98; W. Grebelska: Jan Kowalik: Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku. World index of Polish periodicals published outside Poland since September 1939. T. 1—4. Lublin: Katolicki Uniw. Lubelski 1976, s. 317+245+275+233. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1980, s. 381—384; J. Szajkowska: *Książki dziennikarzy i o dziennikarstwie. „Prasa Polska” 1977, nr 7, s. 35—36.***

Włoch). Osobno sporządził alfabetyczny wykaz instytucji (bibliotek, instytutów naukowych, archiwów), z których zbiorów skorzystał podczas przygotowania materiałów bibliograficznych. Były to m.in. instytucje z Cambridge, Chicago, Londynu, Paryża, Nowego Jorku, Rzymu, Stanford, Warszawy (Biblioteka Narodowa i Centralna Biblioteka Wojskowa), Waszyngtonu. Przygotowując swoją bibliografię, Kowalik wspomagał się ponadto m.in. wywiadami, odpowiedziami na rozesłane ankiety, relacjami i wspomnieniami redaktorów, wydawców i bibliotekarzy, monografiami czasopism, drobniejszymi materiałami prasoznawczymi i bibliograficznymi, także katalogami bibliotecznymi. Bogate źródła opracowania stawiają tę bibliografię wśród ważniejszych w dziejach polskiej bibliografii spisów wykonanych metodami naukowymi i takim celom służących.

Każda z części bibliografii — nie tylko zrab główny — może stanowić interesujący materiał badawczy. I tak np. indeks miejsc publikacji pozwala łatwo zorientować się w topografii polskich periodyków, których najwięcej wydawano w Chicago, Londynie, Nowym Jorku, Paryżu i Toronto. Indeks, zarówno miejsc publikacji, jak i przedmiotowy oraz redaktorów, przygotował Stanisław Draganowski. Wartość spisu bibliograficznego podkreśla i podwyższa również dołączenie wykazu sigłów bibliotek posiadających dany tytuł czasopiśmienniczy w swych zbiorach. Bibliografia pełni więc funkcję katalogu prasy polonijnej.

Jan Kowalik jest zatem autorem kilku rodzajów bibliografii podejmujących problematykę prasy polonijnej. Przygotował bibliografię zawartości jednego z najważniejszych polskich czasopism emigracyjnych, czyli paryskiej „Kultury”, opracował bibliografię bibliografii czasopism polskich wydawanych poza granicami kraju — co wynikało z jego starań o opracowanie bibliografii prasy wychodźczej; następnie przygotował bibliografię opracowań tej prasy, by w końcu zebrać informacje o ponad 4000 periodyków wydanych przez Polonię. Wiedzę i umiejętności zdobyte podczas zestawiania prac dokumentacyjnych wykorzystał Kowalik w erudycyjnych rozprawach czasopiśmienniczych.

Na łamach „Dodatku Tygodniowego »Ostatnich Wiadomości«” w latach 1957—1959 ogłaszał *Polską prasę emigracyjną po r 1939*²¹. W szkicu przedstawił losy prasy drukowanej po 1939 roku w Europie i Azji²². Innym kryterium omawiania tego typu czasopism stało się dla badacza kryterium treści

²¹ Np. 1957: nr 21, s. 1—2; nr 22, s. 1—2; nr 23, s. 3—4; nr 24, s. 3; nr 29, s. 3; nr 31, s. 3—4; nr 33, s. 2; nr 36, s. 1—2; nr 37, s. 2; nr 42, s. 3; nr 46, s. 3—4; 1958: nr 49, s. 1—2; 1959: nr 26, s. 2—4; 1961: nr 36, s. 1; nr 45, s. 1—2; 1962: nr 3, s. 1—2; nr 15, s. 1—2; 1963: nr 2, s. 1—3; nr 15, s. 1—2; nr 37, s. 1—2.

²² Na Węgrzech i w Rumunii, we Francji, w Szwajcarii, od Wilna po Narwik, w Rosji, Iranie, na Środkowym i Bliskim Wschodzie, w Libanie, Egipcie i Ziemi Świętej, Palestynie, Wielkiej Brytanii i Niemczech.

i przeznaczenia. I tak zaprezentował historię prasy religijnej (katolickiej, ewangelickiej, prawosławnej i żydowskiej), sięgającej swymi korzeniami, np. w Wielkiej Brytanii, czasów przed II wojną światową; pisemek dla dzieci i młodzieży (w tym gazetek ściennych); pism skautowskich i harcerskich. Autor przedstawił też dzieje pism literacko-artystycznych, informacyjno-kulturalnych i czysto informacyjnych. Zbadał funkcjonowanie czasopiśmiennictwa politycznego, w tym pism stronnictw i ugrupowań politycznych (np. socjalistycznych, Stronnictwa Narodowego, Stronnictwa Ludowego „Wolność”, Stronnictwa Demokratycznego itd.), oraz ośrodków dyspozycyjnych polskiego życia na emigracji (np. Ministerstwa Informacji i Dokumentacji, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego). Zaprezentował historię periodyków naukowych i wydawnictw fachowych w Wielkiej Brytanii, ogłaszanych przez działające na emigracji Zrzeszenie Profesorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich, Stowarzyszenie Ekonomistów Polskich w Zjednoczonym Królestwie, Bibliotekę Polską w Londynie, Instytut Józefa Piłsudskiego dla Badania Najnowszej Historii Polski itd. Obszerne wywód historyczny pozwolił na poznanie nie tylko dziejów prasy emigracyjnej, ale także życia naukowego, losów organizacji, towarzystw i instytucji polonijnych, które prowadziły działalność wydawniczą.

Najpoważniejszą pracą J. Kowalika z zakresu historii polskiej prasy wydawanej poza granicami kraju jest szkic *Czasopiśmiennictwo*, wydrukowany w drugim tomie *Literatury na obczyźnie 1940—1960*, zredagowanej przez Tymona Terleckiego²³. Publikacja ta jest jedynym tak obszernym i całościowym, bo przedstawiającym rozwój prasy w ponad trzydziestu krajach świata, „zarysem historyczno-bibliograficznym polskiego czasopiśmiennictwa emigracyjnego po 1939 r.”²⁴. Zadaniem, jakie J. Kowalik postawił sobie w tym opracowaniu, było kompleksowe omówienie stanu polskiej prasy wychodźczej. Przeanalizował szatę typograficzną, częstotliwość ukazywania się, źródła finansowania prasy, jej geografie i statystykę²⁵. Zwrócił ponadto uwagę na zasadę wolności słowa, wyznawaną w polskich periodykach emigracyjnych, zależną od uwarunkowań historycznych i politycznych w niektórych krajach. Bogatych materiałów do tej charakterystyki dostarczyły mu zbiory prasy zgromadzone w bibliotekach Francji (np. w Bibliotece Narodowej w Paryżu), Stanów Zjednoczonych (np. w Polskim Instytucie Naukowym w Nowym Jorku, Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie) oraz Wielkiej Brytanii (np. w Instytucie Historycznym im. Generała

²³ T. 2. Londyn 1965, s. 373—548.

²⁴ S. D ziki: *Jan Kowalik...*, s. 201.

²⁵ Najwięcej polskich periodyków ukazywało się w Wielkiej Brytanii — 410, Niemczech — 400, Stanach Zjednoczonych — 337, Francji — 154, Palestynie/Izraelu — 132, Kanadzie — 104, Włoszech — 92 itd.

Sikorskiego w Londynie, Bibliotece Polskiej w Londynie). Nieocenionym źródłem badań były także Polish Emigreé Press Archive oraz bibliografie i katalogi wychodźczej prasy. W części szczegółowej swojej pracy zanalizował stan polskiej prasy emigracyjnej w poszczególnych krajach²⁶, a zwracając uwagę na uwarunkowania społeczne, polityczne i historyczne tych państw, jak i samej Polonii, przedstawił podstawy rozwoju emigracyjnej prasy.

Poza tymi dwoma syntezami dziejów czasopism polonijnych Kowalik jest autorem wielu opracowań o znacznie mniejszym zakresie lub zasięgu terytorialnym, z których kilka zostanie tu zaprezentowanych.

W tekście zatytułowanym *Granatowa prasa*²⁷ Kowalik skupił się na opisanie dziejów powstania Polskich Oddziałów Wartowniczych przy Armii Amerykańskiej w Europie, które stawiały sobie za cel m.in. wydawanie prasy. Dokonał typologii czasopism (periodyki poświęcone szkoleniu zawodowemu — w tym pisma regionalnych oddziałów wartowniczych; pisma z zakresu historii i literatury; gazetki ścienne; czasopisma informacyjne), ale przede wszystkim odkrył czytelnikom zasłużoną dla środowiska Polonii gazetę informacyjną „Ostatnie Wiadomości”, przynoszącą w „Dodatku Tygodniowym” nowiny z zakresu literatury i nauki.

W kilku publikacjach J. Kowalik zanalizował polską prasę emigracyjną wydawaną w poszczególnych krajach. I tak powstała broszura *Prasa polska w Niemczech w latach 1945—1971* (Toronto 1976), w której autor zarysował dzieje Polonii i jej działalności wydawniczej w Niemczech po II wojnie światowej. Omówił polską prasę drukowaną w strefach okupacji niemieckiej (m.in. w Darmstadt, Monachium, mniejszych ośrodkach skupisk Polaków w Bawarii i Hesji), przybliżył dzieje nowych ośrodków skupiających Polaków, jak Radio Wolna Europa, Wydawnictwo św. Antoniego, Zjed-

---

²⁶ Omówił prasę w Rumunii, na Węgrzech, w Jugosławii — Grecji — Turcji, we Francji, w Szwajcarii, na Litwie, Łotwie, w Szwecji, Norwegii, Związku Sowieckich Republiki Rad, Iranie, Iraku, Libanie, Syrii, Palestynie — Egipcie, we Włoszech, w Austrii, Niemczech, Belgii, Holandii, Danii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii (tu szczegółowo zaprezentował poszczególne rodzaje prasy, jak: prasa wojskowa, religijna, czasopiśmiennictwo polityczne, pisma informacyjno-kulturalne, periodyki naukowe, pisma literacko-artystyczne, szkolne, młodzieżowe i harcerskie). Dalej przedstawił rozwój polskiej prasy emigracyjnej na kontynencie amerykańskim, w Azji, Afryce i Australii. Skupiska Polaków w tych częściach świata kontynuowały stare tradycje wydawnicze (z wyjątkiem Afryki, Indii i Australii, gdzie czasopiśmiennictwo polonijne rozwinęło się po 1939 roku). Charakteryzując polonijne wydawnictwa periodyczne starej emigracji, Kowalik ograniczał się do prasy powstałej w wyniku uchodźstwa wojennego, która nie doczekała się kompleksowego opracowania bibliograficznego, historycznego lub publicystycznego (w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Brazylii, Argentynie, pozostałych krajach Ameryki Łacińskiej, Afryce, Indiach, Chinach, Mandżurii, Japonii, na Filipinach, w Australii i Nowej Zelandii).

²⁷ „Głos Polski”, dodatek „Prądu” 1963, nr 1—6, s. 14—15.

noczenie Polskie w Niemczech, Związek Polaków w Niemczech itd., ogłaszających tzw. prasę ogólnopolonijną. Zaprezentował również zjawisko tzw. małej prasy, związanej z poszczególnymi ośrodkami polonijnymi lub grupami wyznaniowymi.

W *The Polish Press in America* (San Francisco 1978) dokonał analizy prasoznawczej polskich czasopism wydawanych w Stanach Zjednoczonych — także na tle dziejów periodyków etnicznych w Ameryce (m.in. francuskich, niemieckich, słowiańskich, włoskich, żydowskich). Interesowała Go nie tylko historia polskiej prasy w Ameryce, ale też jej współczesne oblicze w ujęciu statystycznym, chronologicznym i geograficznym. Przedstawił wydawców periodyków, nakłady i języki druku czasopism oraz — co może najistotniejsze — postawę i cele tej prasy w procesie integracji imigrantów z nowym środowiskiem²⁸.

Z kolei *Najstarszym żyjącym pismom polskim na obczyźnie*, wydawanym w Stanach Zjednoczonych, a zwłaszcza organowi Związku Narodowego Polskiego w Ameryce — „Zgoda” — poświęcił J. Kowalik zarys ogłoszony na łamach „Wiadomości”²⁹. Drukowany w Londynie „Orzeł Biały” doczekał się z kolei *Szkicu bio-bibliografii „Orła Białego”*³⁰.

Jan Kowalik w ciągu kilkudziesięciu lat pracy naukowej, prowadzonej bez wsparcia finansowego i organizacyjnego, dokonał rzeczy, które pozwalają nazwać Go „najbardziej kompetentnym informatorem w zakresie polskiego czasopiśmiennictwa na emigracji”³¹. Bibliografii prasy i opracowania prasoznawcze przygotowane przez tego badacza były o tyle ważne, że następujące procesy integracji Polonii ze środowiskiem, np. amerykańskim, bezpośrednio wpływały na słabą kondycję polskiej prasy emigracyjnej. Emigranci dosyć szybko asymilowali się ze społecznościami, wśród których mieszkali. Działo się tak z przyczyn socjologicznych, ekonomicznych i ludnościowych. Także Kościół katolicki tracił swą autonomię i stawał się instytucją uniwersalną. Najważniejszym jednak czynnikiem, wpływającym na słabość prasy polonijnej, była „nieodwracalna zmiana pokoleń”. Wykształcone na emigracji pokolenie młodych Polaków wrastało bardzo mocno

²⁸ Por. np. M.M. Jelenkowski: *Jan Kowalik, The Polish Press in America, R and E Research Associates Incorporation*. „Rocznik Polonijny” 1982—1983, nr 3—4, s. 183—188; A. Miklaszewski: *Jan Kowalik: The Polish Press in America. R and E. Research Associates, Inc., San Francisco 1978*. „Przegląd Zachodni” 1980, nr 3, s. 172—176; R. Nir: *Jan Kowalik: The Polish Press in America. R and E. Research Associates, Inc. (San Francisco, California 1978, 76 s.)*. „Roczniki Biblioteczne” 1979, R. 23, s. 345—354; Idem: *Prasa polonijna w Ameryce*. „Collectanea Theologica” 1982, fasc. 2, s. 197—206.

²⁹ „Wiadomości” 1974, nr 1493, s. 2.

³⁰ „Orzeł Biały” 1966, nr 29, s. 31—33.

³¹ Z. Lichniak: *Zanim powstanie panorama (wobec literatury polskiej na emigracji)*. Warszawa 1983, s. 163.

w środowisko amerykańskie, zrywając tym samym więzi z grupami polonijnymi. Jednocześnie w Stanach Zjednoczonych polskie czasopisma emigracyjne zaczęły borykać się z problemami kadrowymi, część z nich wyróżniała się także słabą polszczyzną tekstów oraz „nienowoczesnymi metodami redakcyjnymi”³².

Dzięki bibliograficznym, dokumentacyjnym i historycznym opracowaniom Jan Kowalik ocalił pamięć o wielu efemerycznych i unikatowych przedsięwzięciach czasopiśmienniczych, choć nie było to łatwe ze względu na duże rozproszenie i zniszczenie materiałów. Dla tego bibliografa ważne stało się jednak zbieranie informacji o periodykach, tak przydatnych Polakom na wszystkich frontach II wojny światowej, informujących rodaków — oddalonych od ojczyzny — o sprawach polskich i międzynarodowych, prowadzących akcje agitacyjne i propagandowe tuż po wojnie, a w okresie pokoju podtrzymujących ducha polskości dzięki przypominaniu rodzimej kultury. Jana Kowalika można więc nazwać niestrudzonym bibliografem i monografistą dziejów polskiej prasy emigracyjnej, a Jego dziełom należy się stałe miejsce w podręcznikach historii polskiej bibliografii.

Należy mieć także nadzieję, że powstanie bibliografia publikacji J. Kowalika, wciąż brakuje także monografii Jego bogatej działalności naukowej, bibliograficznej i literackiej, a przedstawiony tu szkic, poświęcony pracom czasopiśmienniczym badacza, będzie można uznać za przyczynek i wstęp do dalszych, pogłębionych badań nad życiem i twórczością znakomitego skoczowianina.

---

³² B. Wierzbiański: *Prasa i książka o polskiej tematyce w Stanach Zjednoczonych*. W: *Oświata, książka i prasa...*, s. 78—80.

